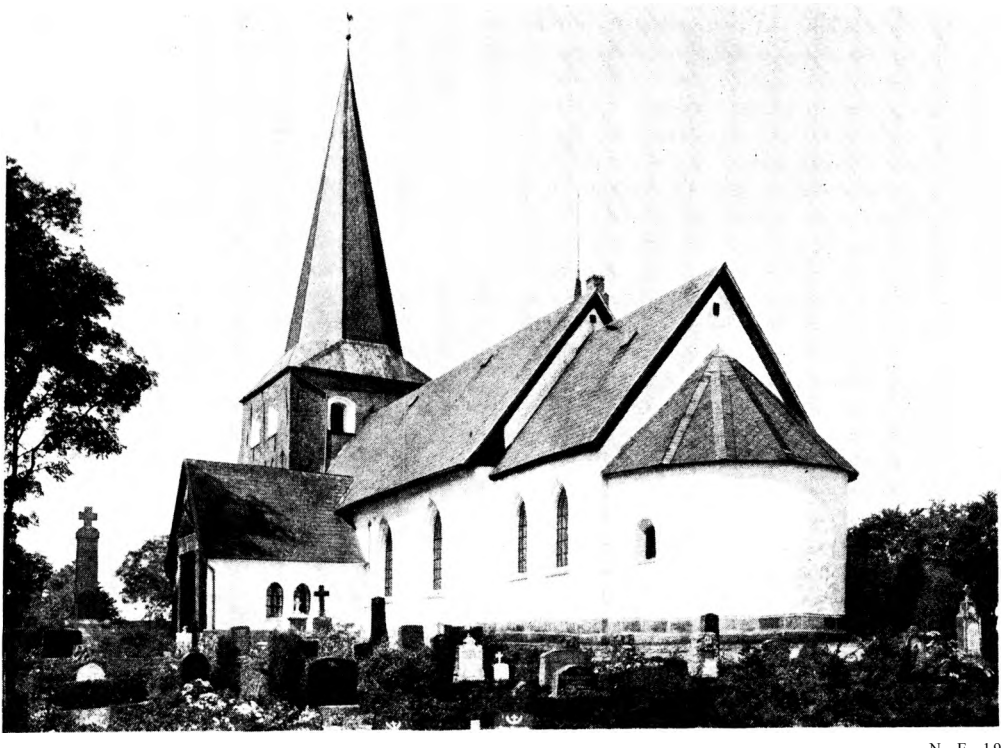

Fig. 1. Bjolderup. Ydre, set fra sydøst. N. E. 1956

BJOLDERUP KIRKE

RISE HERRED

Kirken skal i katolsk tid have været viet *Jomfru Maria*[1]. Cathedralieumafgiften udgjorde 24 skilling lybsk (jfr. p. 1718). I kong Valdemars jordebog nævnes Soderup (i det nuværende Hjordkær sogn) som krongods[2]; derimod er det ganske usikkert, om Sønderjyllands gamle landsting, Urnehoved, har ligget her[3]. Ved reformationen kom kirken under landsherren[4], fra 1544 de gottorpske hertuger og efter 1713/21 kongen, dog som ved de ovrige gottorpske kirker — med delvis bibeholdelse af menighedens gamle valgret. 1627 blev kirken afbrændl.[5]. Fra Bjolderup stammer den ældste bevarede fortegnelse i Sonderjylland over kirke- og præstejord (1443 ff.)[6].

Kirken ligger på en højning og er synlig vidt omkring i det flade sogn. Den store kirkegård, 1868[7] udvidet mod øst og 1920[8] mod nord, hegnes i øst og vest af jordfyldte kampestensdiger med hække, i syd af et indvendigt jorddækket kløvstensdige i cement og med trådvæv; i nord er der i stedet for dige en bred læplantning. I sydvest er der een, i øst to låger og i syd, ud for våbenhuset, en køreport flankeret af låger, alle med jerngitterfløje mellem stenstolper; disse indgange er antagelig fra 1851[9] og 1872[8]. Tidligere fandtes der murede og over-

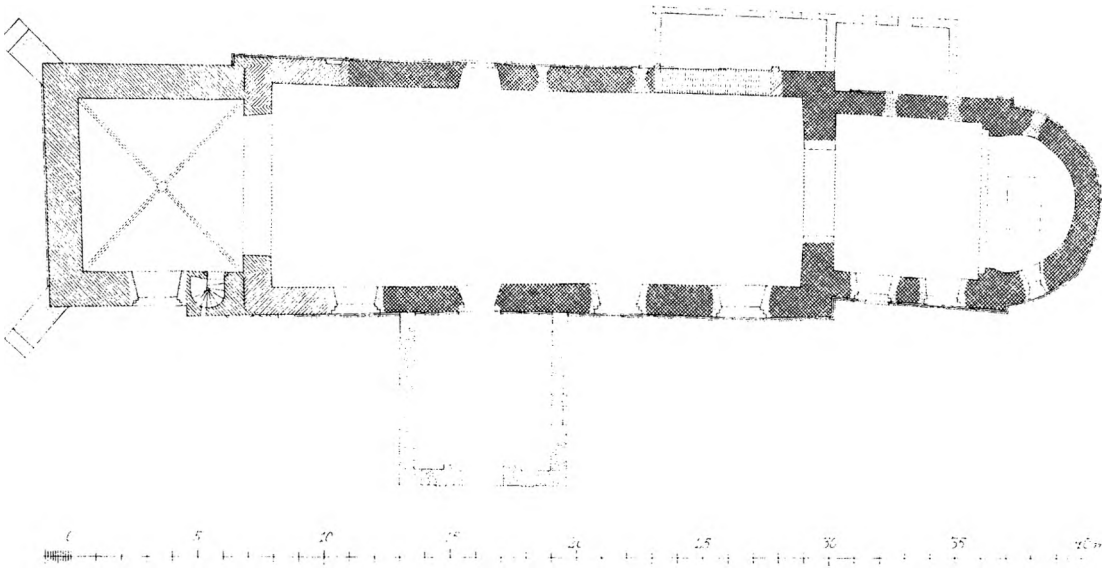

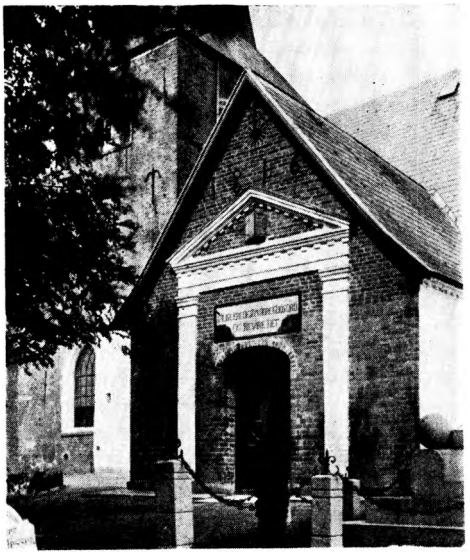
Fig. 2. Bjolderup. Plan 1:300. Målt af John Petersen 1956.

dækkede indgangspartier, vistnok i alt lire, hvoraf den ene med koreport[10]; det var antagelig den, der blev nedbrudt 1822[11].

†*Kirkeriste.* 1747 købtes egetræ til vestre rist; 1757 og 1813 omtales tre riste[8].

Kirken består af apsis, kor og skib fra romansk tid, vestforlængelse og tårn fra gotisk tid samt et våbenhus fra 1816 foran kirkens syddør. Et ældre våbenhus på samme plads, samt et kapel og et sakristi på kirkens nordside er nedrevne. Orienteringen har ret stor afvigelse til nord.

De tre ældste afsnit hviler på en profileret granitsokkel (p. 1716, fig. 11—15) hvis lidt forskellige udformning måske skyldes flere byggeperioder. Murene er opført af *rå kamp* med hjørner og andre detaljer af *granitkvadre*; muligvis hører også *munkesten* hjemme blandt de oprindelige materialer (sml. nedenfor). Over våbenhuset ses den meget ujævne kampestensmur, som først i nyere tid har fået et udjævnende pudslag. Murhøjderne over sokkel er henholdsvis ea. 3,85, 4,7 øg 5,2 m. Den store apsis, hvis noget forhuggede sydvindue er i brug, har spor efter et vindue på tilsvarende sted i nord. Koret har haft to, skibet formentlig tre vinduer i hver langmur; af disse er ialt fire nordvinduer bevaret. Korets måler udvendig 135×62—67 cm, og sålen er hævet 235 cm over soklen; de tilsvarende mål for skibet er 140×68—72 og 240 cm. Korets østvindue har vistnok stik af krumhugne kilesten, men ellers vides intet om vinduernes opbygning. Et brud i øvre sokkelskifte på korets sydside tyder på, at der her har været en †*præstedør.* Af skibets to døre er den nordre blændet; den bryder det øverste sokkelskifte, og på det underste, som danner tærskel, er profilen ikke ført igennem; udvendig er døren rundbuet, indvendig retkantet. Syddøren,

P. N. 1927

Fig. 3. Bjolderup. Våbenhus 1816 (p. 1834).

som er i brug, er rundbuet med retkantet lysning; udvendig er døren omdannet, og her skal tidligere have stået to †*søjler*[12].

Triumfgavlen, der har en brudt åbning til korets loft, er af rå kamp, hvorimod korets østgavl er af munkesten i munkeskifte (sml. apsishvælv), forneden stærkt røde, foroven rød- og gulflammede. Denne gavl er stærkt ildskørnet og sodsværtet, hvilket formentlig skyldes branden 1627.

Det *indre* står glatpudset. Apsisbuen er falset og uden kragbånd ligesom den vistnok udvidede og forhøjede korbue; den sidste har (helt ny?) skråkantsokkel. Apsiden dækkes af en halvkuppelhvælving, som er af munkesten og helsten tyk. Apsidens tagrum er utilgængeligt, og det er derfor vanskeligt at afgøre, om denne hvælving og korets taggavl skyldes ændringer (efter branden); såvidt det kan skimtes gennem en lille åbning, er apsidens overvægge af rå kamp.

Tilføjelser og ændringer. Vestforlængelsen kan næppe være ældre end 1300'rne. Materialet er rå kamp (med mange indtrykkede småsten i fugerne) og munkesten; det sidste materiale er benyttet i den glatte taggavl, der står velbevaret med sine skrå taglinier. Indvendig i gavlen står murværket med ridsefuge. Den eneste bevarede enkelthed er et nordvindue, der i form og mål efterligner kirkens ældre vinduer.

Det store, men ret lave *tarn* skiller sig ved sin indretning ud fra mængden. Under dets vestmur er skibets (for anden gang udflyttede) vestsokkel genanvendt. Til murværket er der benyttet røde og gule munkesten i bælter på to skifters højde foruden lidt rå kamp. Ud for skibets tagskæg er der et gult bælte på otte skifters højde, og hele klokkestokværket er udelukkende af gule sten. Tårnrummet har mod øst en spidsbuet arkade med overgribende stik og i sydmuren et meget stort vindue med helstensstik og prydskifte af bindere; dette vindue, som muligvis er samtidigt med hvælvingen (sml. nedenfor), er afløst af et mindre.

Tårnrummet dækkes af en yngre, men formentlig middelalderlig *krydshvælving* med halvsten brede, trekløverprofilerede ribber, som helt forneden kun er kvartsten brede og retkantede. Hvælvingen hviler på forlæg, der er hugget ind i murene, og den har afløst et †*bjælkelag,* som har ligget ca. een meter under hvælvkappernes issepunkt. Den stærkt ommurede og ændrede trappe[13] i syd-

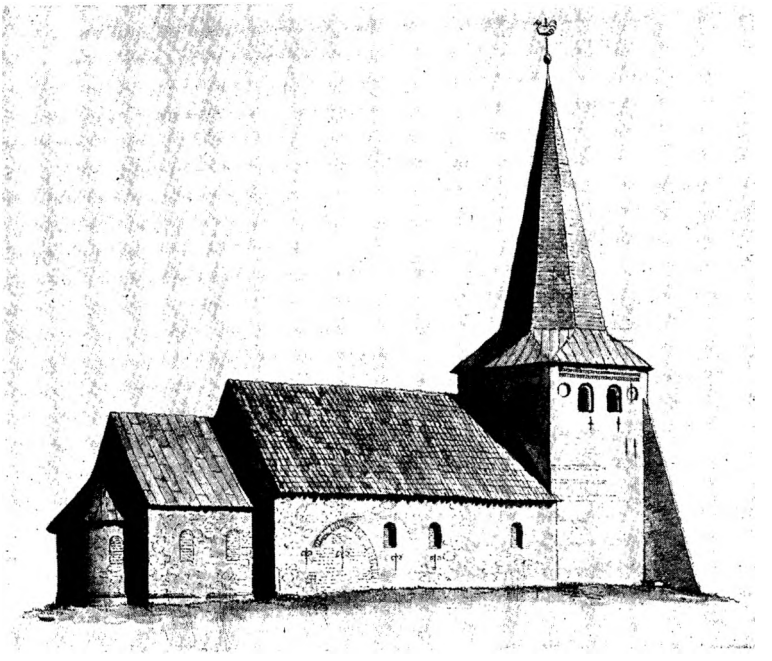

Fig. 4. Bjolderup. Ydre, set fra nordøst. Efter tegning af Heinrich Hansen 1858.

øst har rundbuet underdør med bredt spidsbuet spejl, rund spindel (8 em) og loft af fladbuede binderstik. Trappen, der er tilgængelig fra tårnrummet, fører nu til mellemstokværket, men tidligere udmundede den under tårnrummets bjælker, gennem en (fladbuet?) dør, som ved hvælvslagningen måtte forhøjes tillige med trappen. Før dette skete, kan trappen kun have givet adgang til et †*pulpitur* i tårnrummet; herfra må en stige have ført videre til mellemstokværket. I dette stokværk har man planlagt en *kamin,* men den er ikke blevet fuldendt; en høj, fladbuet blænding i nordmuren er i virkeligheden et røgfang, hvorfra der udgår en skorsten, som er ført igennem til tårnets murkrone. Blændingen er 62 cm dyb, dens bund ligger ca. 50 cm over bjælkelaget, og i siderne er der ubenyttede, stående fortandinger. Sydmuren har foruden trappens overdør en lille lysåbning og en fladbuet spareblænding; vestmuren er fornyet. Klokkestokværket har i hver mur to glamhuller, der i øst og nord står uændrede, med fladbuet lysning i fladrundbuet fals. Udvendig har de været flankeret af cirkelblændinger (sml. fig. 4), men flere er ødelagt ved skalmuring; mellem de gamle glamhuller er der en aftrappet rudeblænding, og over dem er der to savskifter. På tårnets vesthjørner findes to svære støttepiller, der er istandsat 1704[14] og 1948[15]. Murankre med årstallene 1707 og 1748 på syd- og vestmuren refererer til nogle af de store tårnreparationer[16]. — Det yngre firtil ottekantede spir står siden 1900 med skiferbeklædning; før den tid omtales

Fig. 5. Bjolderup. Indre, set mod øst. N. E. 1956

både spån[17] (foroven) og bly[18] (forneden, sml. fig. 4). Også inden kirkens brand 1627 må spiret have været helt eller delvis blytækt, thi i hvælvingslommerne blev der 1843 fundet store mængder af bly[19], som må være løbet ned. mens spiret brændte.

Våbenhuset (fig. 3), »det nye karnhus«, foran skibets syddør er opført 1816[8], i krydsskifte og med en stor empireindfatning om den fladrundbuede døråbning. I portalfeltet er der en sandstenstavle med (tidligere forgyldt) indskrift: Salige ere de som hore Guds ord og bevare det. To spidsbuede vinduer i østmuren er nyere. I en gul mursten forneden i dørens østre karm er indhugget PIBA 1757; denne sten kan stamme fra forgængeren, der fik en ny gavl dette år[8]. Det forsvundne *våbenhus* har efterladt sig et tagspor under det yngres tag. I dette, der 1704 er omtalt som karnhuset[14], var der 1796 en *kalkgrav,* og det var sikkert også her, man 1775 opførte en skorsten *(†kamin)* til blystøbning[8].

Et †*sakristi* har beskadiget korets nordsokkel. Det er nævnt 1704, og var da forsynet med en skorsten *(kamin)*[20]. 1748 var det helt bygfældigt[21], og året efter solgtes alle materialer fra den nedbrudte bygning for 202 rdl.[8].

Et †*kapel* på skibets nordside stod i forbindelse med kirken gennem en spidsbuet arkade, som er bevaret i tilmuret stand (sml. fig. 4). Stikket springer eirka en halv sten frem i forhold til nordmurens flugt, og dette fremspring har

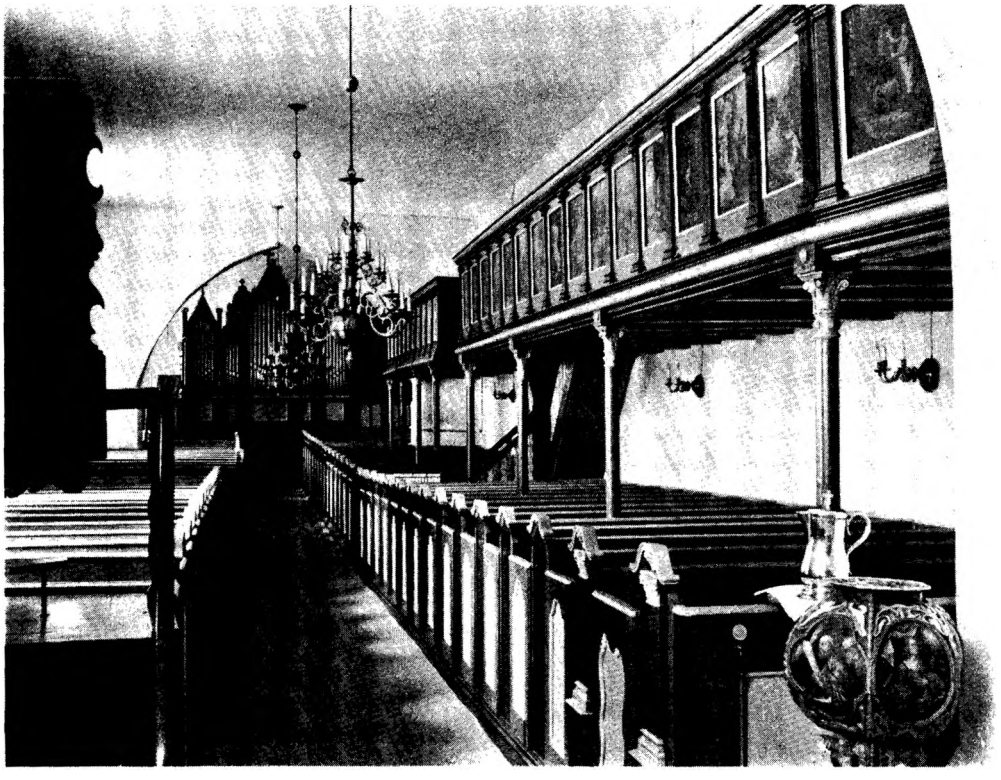

Fig. 6. Bjolderup. Indre, sot mod vest.

tjent som vederlag for en hvælving. Arkaden er tilmuret i ret sen tid, og derfor er det muligt, at kapellet er identisk med den 1704 omtalte »Rønne« på sakristiets vestside, der tillige siges at stå mellem kirken og sakristiet[20].

Tagværkerne er alle af fyr og stammer vel i hovedsagen fra genopbygningen efter branden 1627. Over skibets østende står dog et par spærfag af eg, med skrå spærstivere og to lag hanebånd, som må være rester af det ældste tagværk.

Tårnet og våbenhusets gavl står i blank mur med hvidtede detaljer, mens resten af kirken er hvidkalket. Alle bygningsafsnit er nu tækket med skifer, men i 16—1700'rne var tagbeklædningen en blanding af bly, spån og tegl[20]. Alle åbne vinduer har spidsbuede støbejernsrammer, der ligesom det glatpudsede indre og gipsloftet stammer fra en istandsættelse 1867 f.[22]. Gulvene er af firkantede, gule og grå fliser i våbenhus og midtgang, af små, sekskantede i koret, af cement i apsis og af træ i stolestaderne. — Et material- og kedelhus i nord er opført i ny tid.

Et *solur* af kalk- eller sandsten fra 1700'rne(?)[23], med forgyldt indskrift: »Latet ultima« (»den sidste [time] er skjult«) og spejlmonogram C T (måske E eller I). Over våbenhusdøren.

En *vejrhane* på spiret er rimeligvis identisk med den, der 1768 fik ny stang[8].

†*Kalkmalerier.* Ifølge Danske Atlas (VII, 240) blev foruden altertavlen og prædikestolen også væggene malet 1697, »men som den da værende Amtmand i Apenrade [Günderoth] troede at dette Malerie var en Satire paa ham, fordi Maleren havde forestillet Dievlene i Helvede som Ugler, og han just førte en Ugle i sit Vaaben, bragte han det endelig med megen Møye saavidt, at Maleriet blev overkalket«; det skete efter præstens død 1702[24].

INVENTAR

Inventaret præges af de efter branden 1627 — der kun levnede alterbordet — anskaffede dele, først og fremmest den rige barokaltertavle (1639) og den tilsvarende prædikestol; hertil kommer døbefonten fra 1642, de velbevarede rokokostolestader og nordpulpiturerne, det ældste fra 1776 og med religiøse malerier (sml. Løjt) af Jes Jessen, Åbenrå. En smuk runegravsten fjernedes fra kirken 1841. Alt inventar nymaledes 1934 (malermester Nielsen, Bolderslev).

Alterbord, middelalderligt, vistnok af tegl, med forhøjelse 1867/68[22] på ca. 45 cm; pudset og hvidtet.

Alterforhæng af rødt klæde med maskinbroderier.

Altertavlen (fig. 7-9), et velskåret arbejde fra 1639, er fra samme værksted som den tre år yngre prædikestol (og formentlig døbefonten fra 1642), arkitektonisk opbygget, men med bruskbarok ornamentik. Råde altertavle og prædikestol er henført til Flensborgsnedkeren Claus Gabriel[25]; men mens prædikestolen meget vanskeligt kan indpasses blandt hans arbejder, er figurerne på altertavlen nærbeslægtede med storfigurerne på Sottrup prædikestol fra 1642 (Sønderborg amt), et arbejde der ifølge kirkeregnskaberne er udført af denne billedskærer. Den mulighed foreligger derfor, at Claus Gabriel, som i årene mellem 1635 og 1642 arbejdede på inventariet i Glyksborg slotskapel[26], har udført altertavlens figurer, mens resten samt prædikestol (og font) er gjort i et andet værksted. Det bør dog betones, at figurskæringen såvel i altertavle som i prædikestol er ringere end på Sottrup prædikestol. I storstykkets sidefelter står Kristus med verdenskuglen og Johannes Døber, mens de fire evangelister står dels på storvingernes konsoller (Lukas, Johannes), dels på gesimsen. Topfeltet flankeres af dydekaryatider, Tro og Håb. Topfiguren må være fjernet, da alterbordet forhøjedes. I gavlstykkets kartouchefelt reliefskåret: »An(n)o 1639«. De oprindelige malerier, med olie på træ, i stor- og topfelt forestiller Nadveren og Kristus som smertensmand; i postamentet et senere indsat maleri, Kristi dåb (efter Merians bibel 1627) flankeret af rokokoornamenter. Staffering, sort, med noget rødt, grønt og guld fra 1868[27] muligvis på grundlag af en opmaling 1765[8], der dækkede farver fra 1697 (jfr. †kalkmalerier); fra 1868[7] stammer også skriveskriften på storgesimsen: »Siehe, das ist Gottes Lam« etc., »Das Blut Jesu Christi« etc. 1. Joh. 1, og »Alle Propheten haben geweissaget bis auf Ioh.«.

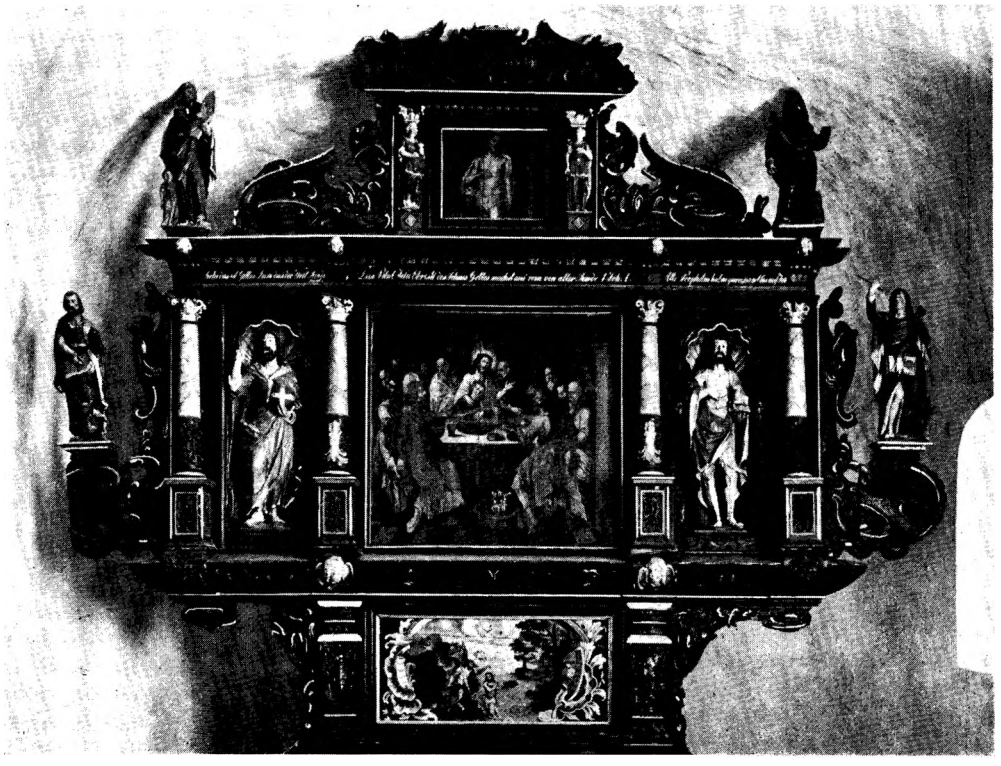

Fig. 7. Bjolderup. Altertavle 1639 (p. 1836). N. E. 1956

Altersølv. Kalk, skænket 1686 (jfr. disk), svarende til Holbøl (Lundtoft-Vis hrdr.) og Sottrup (Sønderborg amt) fra samme værksted og som disse sammensat af ældre og nyere dele. Ældst er knoppen, fra slutningen af 1500'rne, med gennembrudte stavværksvinduer (overst firpas i cirkelfelt), der til dels dækkes af de sekskantede skaftleds rige profiler; på knoppens kant er der englehoveder adskilt af småkugler. Foden er af almindelig barokform, sekstunget med tilsvarende lodplade og lille, støbt, pånittet krucifiksfigur på graveret kors. Med loden samtidigt bæger, hvilende i en bladkurv, der næsten skjules af en sjusket lodning. På foden mestermærke, sammenskrevet HM i symmetrisk skjold[28], for Flensborgguldsmeden Hinrich Mathiesen, og lødighedsmærke 22. Højde 22,5 cm. *Disk* med graveret cirkelkors og graveret kursiv på undersiden: »Ao 1686 Ist Dieser Kelck zu Nutzen Der Gemeine In Biolderup verfertiget, und der Pastor H. Nicolaus Börnsen hat selbigen zur Ehre Gottes übergülden Lassen Mit 5 Ducaten«.

Oblatæske og *vinkande* skænket 1895 af Botilla Iørgensen og Maria Kjestine lørgensen »Iolderup«, stemplet: Franz Reinecke, Hannover. Det trykte inventarium (1763 med tilføjelser indtil 1871) nævner en †*oblatæske* af træ, muligvis den, der anskaffedes 1810[8], samt to †*vinkander* af ler.

N. E. 1956
Fig. 8 Bjolderup. Altertavle, Lukasfigur på nordre storvinge (p. 1836).

Sygekalk, anskaffet 1834[8], med gotisk skriveskrift graveret på det store bæger: »Christi Blod renser os af alle vore Synder«. På standkanten Åbenrås bystempel (tre fisk) og mestermærke: Petersen (Bøje 1226). Højde 8,6 cm. Glat *disk,* ingen vinflaske.

Mierstager. 1) Gotiske, med ret flad, hvælvet fod- og lyseskål, der gennem et bredt hul-led går over i det svagt koniske cylinderskaft; een skaftring med spidsovalt tværsnit; tre fødder med dyrepoter. Højde 30 cm. 2) Skænket 1735, svarende til en lang række stager i Haderslev og Tønder amter, bl.a. Tinglev (Tønder amt p. 1650), der er skænket 1730 af nedennævnte ægtepar. Lav, klokkeformet fod, slankt skaft med større, midtdelt kugle mellem to og lo mindre, og flad, konkav lyseskål. På fodskålen indprikket skriveskrift: »Anna Peterssens Selig: Christen Petersens Nach Gelassene Wittwe aus Tingeleff Anno 1735.« Højde 36 cm.

Gipsfigur, Thorvaldsens Kristus, tidligere på alterbordet, nu opstillet på triumfvæggen mod nord[29].

†*Brudesmykke.* Under præstens accedentier nævnes[30], at præsten for hver trolovelse får 3 thl. (7 mrk. 8 sk.); »men er deri indbefattet Gebyret for Brudesmykket, som Præsten ikke mere [1871] holder«.

Messeklokke, sengotisk, skriftløs, højde 26, tvm. 27 cm, ophængt i klokkestokværket. 1763 nævnes, at den tidligere hang over kysterens stol[31]. »Indtil 1930, og så langt man kan huske tilbage, blev der ringet med den, når præsten før gudstjenestens begyndelse gik ind i kirken«[32].

Alterskranke 1868, halvrund, med svære træbalustre.

Døbefont 1642[8], vel fra samme værksted som altertavle og prædikestol, af eg, godt 1 m høj over gulvet, i hvilket den er nedmuret, med firkantet, af fire dobbeltvolutter dannet fod, kort, firkantet skaft med stort »kapitæl«, der har hjørneknopper og på hver side nedadvendte barokbøjler; et sekskantet led med vekslende englehoveder og bosser danner overgangen til den sekssidede, næsten kugleformede kumme, hvor firpasformede felter veksler med ovale, indfattet i flade barokornamenter. I felterne stærkt opfriskede malerier af de fire evangelister i halvfigur, Markus til dels dækket af frakturskrift. I det femte fell nyere fraktur, det sjette revnet og grønmalet. Sekundær rød, hvid og grøn staffering. Låg med knop. Under korbuen.

Dåbsfad, samtidigt med fonten, af messing, med drevne frugtklaser og blade på kanten, der har randforstærkning. Tvm. 32 cm. *Dåbskande,* skænket 1919.

— 1871 holdt præsten alene »*Christentøi*« til 6, 9 og 12 Sgr. (8, 12 sk., 1 mrk.), »enhver kan vælge efter eget Godtbefindende«[33].

Korbuekrucifiks fra o. 1725[34], på kors fra 1841[35]; den 121 cm høje figur hænger ret dybt i armene, har åbent snoet tornekrone om det let sænkede hoved; lukkede øjne, kort, glat fuldskæg, lændeklæde om dobbelttov, overlagte fødder. Fornem anatomi. Hårdt restaureret. Naturlig, bleg legemsfarve, sort skæg, gyldent hår, gylden tornekrone og lændeklæde. Over korbuen. Et ældre, ganske enkelt kors ligger på loftet.

N. E. 1956

Fig. 9. Bjolderup. Altertavle, Johannes Døberfigur i søndre sidefell (p. 1836).

Prædikestol (fig. 10), jævnaldrende med og til dels fra samme værksted som altertavle og font, oprindelig opstillet ved skibets sydvæg, men 1867/68[22] flyttet til sydøsthjørnet, hvorved opgangsforholdene ændredes, og et fag (nr. 6) blev fjernet. Stolen er nu på fem fag, hvoraf de tre midterste springer frem som karnap. I de rigt udstyrede barokfelter er der relieffer: 1) syndefaldet, 2) bebudelsen, 3) hyrdernes tilbedelse (fig. 10), 4) Kristus på korset mellem Maria og Johannes, 5) opstandelsen og 6) himmelfarten (nu ophængt på skibets sydvæg med rester af faget). På hjørnerne 10 apostelhermer. I frisefelterne er der bruskkartoucher med reliefskårne skriftstedhenvisninger, mens postamentfelterne, der flankeres af varierede masker (jfr. fig. 11), indeholder plattyske vers med reliefversaler, f.eks.: »De Slang bedrog dat Wif / Eva den Man vorforet / das er di Sund beging / daher al Ungluck ruhret« eller felt 4: »Christus heft sich im Dodt gegeven / dat wi dorch en soholn(!) ewig leven«. Af hængestykkerne er det under bebudelsen fornyet i 1700'rne. Under bunden udsavede bøjler, der mødes på en stor kugle. To nyere, drejede støttestolper. Opgang, jfr. ovenfor. Portalen med tilhørende dør, begge med riflede pilastre og bosser, døren med arkade i øvre fylding, er nu ophængt på tårnrummets nordvæg. Samtidig himmel; mellem de bruskede topstykker står englebørn med lidelsesredskaber; en korsbærende engleherme er nu placeret på sydvæggen over prædikestolsfeltet. Stafferingen, der svarer til altertavlens, går som denne tilbage på en opmaling fra 1765[8] (jfr. også †kalkmalerier), og herfra hidrører frakturskriften i himmelens frise, tyske skriftsteder, karnapfeltet med »Neu gemahlt Ao 1765«. Det samme

årstal findes på dørfløjen, der i fyldingerne indeholder malerier af Kristus og Moses, samt »Nymalet 1934«, nemlig da døren blev nedtaget fra loftet og ophængt i kirkerummet.

Stoleværk o. 1775, ganske svarende til Hjordkær (p. 1826) også hvad angår de to østligste, fornemmere gavle på nordsiden med den brede rokokodør, mens pilasterpostamenterne i modsætning til Hjordkærs er riflede og svungne. Kirken, der 1868 havde 504 stolestader, hvoraf 219 var mandsstole, mens 201 var kvindestole, ansøgte det nævnte år om at lade navnene på staderne overmale, for at stolestadefordelingen kunde blive mere demokratisk[36]. Efter at »Forskjønnelsen af Bjolderup Kirke« 1868 var tilendebragt, var der 276 pladser i mandsstolene, 224 hos »Fruentimmerne« foruden de to hele stole, som hørte til præsteembedet[37]. Alle gavle er nu udvidet med to ca. 4 cm brede lister, samtidig er sæderne gjort bredere og ryglænene skrånende. Den sekundære maling står i brune og grå farver.

Præste- og degneslol i korets sydvesthjørne, sammenbygget og sammenstykket af forskellige paneler, hvoraf det (yngre) med krydsende rudegitter over højfyldinger med svære barokprofiler stammer fra en tidligere præstestol, mens det (ældre) panel med skrå sål i fyldingerne, men 1700tals udsavede balustre i de øverste fyldinger kan stamme fra en »lukket stol«. Som skillevæg tjener panel fra den ældre præstestol. Udsavede rankeværkstopstykker, dels over de sammenstødende panelstykker, dels over skillevæggen, det sidste sted med malet spejlmonogram M C P (mag. Christian Posselt [senior], præst 1739 71). 1765 arbejdede Christian snedker i Uge 9 dage på prædikestolen og skriftestolen[8]. Maling som stolestaderne.

Lille *skummel* af fyr, med udsavede vanger. I oversiden indskaret: »B.H.S. in B[jolderup?] Ao 1772«.

†*Dørfløj* bar ifølge Danske Atlas (VII, 210) årstallet 1638.

Pulpiturer langs skibets nordvæg, det ældste fra 1776 f.[8] med malerier fra 1778[8] og muligvis fra 1793[38], det yngste (og vestligste) fra 1881 (til erstatning for de stole, der gik tabt ved orglets opstilling)[39] med olietryk i fyldingerne. Det første pulpitur, der indtil 1907[39] var dobbelt så bredt som nu, har opgang fra vest, det sidstnævnte fra øst. Det gamle pulpitur er, som de tilsvarende i Løjt, ganske enkelt, nu på 16 fag adskilt af glatte pilastre med profilbase og -kapitæl og uden frise- eller postamentfelter. Støbejernssøjler. 1778 fik maler Jes Jessen 430 rdl., og 1793 fik maler Mads Nissen Smidt i Åbenrå 69 rdl. for »kirkeloftet«s malerier[8]. Malerierne, der i hovedsagen svarer til Løjts pulpiturmalerier (p. 1799) strækker sig fra Evas skabelse til Jonas' frelse fra hvalfisken; dette felt er nu anbragt på triumfmurens østvæg mod nord, men sad tidligere på pulpiturets østende. Under malerierne overmalede frakturindskrifter. På pulpituret star samtidige bænke og en samtidig *lukket stol* med vinduesåbnin-

Fig. 10. Bjolderup. Prædikestol, detalje (p. 1839). P. N. 1927

ger (der aldrig har indeholdt skydevinduer) mod syd og vest og dør i vest. Udsavet, gennembrudt ranke-topstykke. Sekundære farver (brune).

Orgel med nygotisk façade, leveret 1881 af Marcussen og son, Åbenrå; 13 stemmer, eet manual, pedal; trædes. I tårnrummet, hævet op i stolestadehøjde.

Pengeblok med indskåret »Anno 1727« på den ottekantede fod; den ligeledes ottekantede overdel er udkraget og stærkt jernbundet og med jernlåg; tre cylinderlåse. I våbenhuset.

N. E. 1956

Fig. 11. Bjolderup. Prædikestol, detalje (p. 1839).

Klingpung, med skaft fra 1780, klokke fra 1798 og læderpose fra 1867[8]. Bag alteret. I brug til 1927[29].

To *salmenummertavler* til al skrive numrene på med kridt hænger i korel.

To *ligbarer,* den ene sikkert fra 1700'rne, den anden fra 1800'rne, begge enkle, svære og store; af stigeform. På våbenhusloftet.

Ligvogn fra slutningen af 1800'rne.

†*Tårnur.* 1753 fik urmager Chr. Petersen Dachmann i Uge betaling for den nye viser, og 1773 fik W. Green 12 rdl. for opsyn ved reparation »an der Glocke«[8].

Klokke[40], støbt 1682 af Claus A sinussen, Husum. Versalindskrift på legemet i rektangulær kuglestavramme, hver linie flankeret af et lille englehoved: »In Nahmen der heiligen Dreieinigkeit, Got zu Ehren und der gantzen Gemeine in Kirchspiel Bioldertip zu Nutzen zur Zeit H. M. Trogilli Arnkiel Probsten in A., H. Nicolai Boerensen Pastorn in B., II. Caspari von Saliern Amtsc[h]reibern in A. goes mich Claus Asmussen, Husum Anno 1682.—Gleich wie ein Phonnix aus der Asschen entsprossen / so bin ich durch Fevwr wieder neu gegossen«. Foran sidste indskrift to englehoveder og pelikan med unger. På modstående side krucifiks med Maria Magdalene ved korsets fod, til siderne to medaljoner med englehoved. Fire tomme frisebånd mellem opadvendende, spidse blade og krydsende rundbuer med bladværk. Hankene er maskesmvkkede. Overordentlig fin støbning. Tvm. 107 cm. Ny, uskøn ophængning 1939 ved Aug. Nielsen, Boslev. ved hvilken lejlighed klokken drejedes.

Gammel *klokkestol* af eg med dobbelte skråstivere (de ydre fornyet i fyr); på et sekundært tværbræt fordybede versaler: G G D K S S M DCC IX HS RR MPS KS (bogstaverne foran årstallet sikkert initialer i en sentens eller et fromt ønske, f.eks. Gebe Gott der Kirche Seinen Segen ell. lign.).

GRAVMINDER

†*Epitaf.* Ifølge Danske Atlas (VII, 240) har der i kirken været et epitaf over præstekonen Margrete Elonore Posselt (d. 1743).

Tre †*mindetavler* over tre sogneboere faldet i den fransk-tyske krig. Nedtaget. 1947.

**Grausten.* Romansk, med reliefruner: »ketil urnæ ligir hir«(»Kæld Urne ligger her«). Granit, trapezformet, med let hvælvet overflade, 186×71 cm (ved hovedenden), tykkelse ca. 15—27 cm. Indskriften står i en tværlinie ved stenens hovedende med runernes fodender mod denne. Fladen optages i øvrigt af et stort, nu ret slidt livstræ-kors med tre rødder (mød stenens fodende) og fire okseformede blade. Stenen lå i begyndelsen af 1700'rne som dørtrin til kirken, 1841 kom den til museet i Kiel og er nu på Gottorp slot[41].

†*Begravelser.* 1732 hedder det: Der er i hvert fald to begravelser i kirken; de tilhører »die alte Reit-Voiglin Maria Bundesen og Lorentz Anderssen«[8]. 1763 siges, at den murede, i to rum delte, åbne begravelse foran alteret holdes af kirken[31].

Kirkegårdsmonument 1921 for 51 faldne sogneboere i krigen 1914- 18. Syd for skibet.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå, Bjolderup præstearkiv: Ba 3. 1705 1864. Forordningsprotokol og stolestadefortegnelse 1869. — Bb. 5. 1802—1919. Sager til aktfortegnelsen, læggene 11 9 og 11 10. — Bb 7. 1737 1919. Sager til aktfortegnelsen II 13. — Ca 1—4. 1595—1656, 1740—1927. Kirkeregnskabsboger. — Cc 3. 1767. Bjolderup kirkeinventarium. — H 5. 1838—1946. Diverse. — *Åbenrå provstearkiv:* 1721 1848. Kirkeregnskab for Bjolderup. 1814—1917. Sager vedr. de enkelte sogne, Bjolderup. — *Åbenrå amtsarkiv:* Visitatorialsager (aflev. fra Kiel) C 11, 2 nr. 346. 1746—1819. Betr. Bjolderup. Verschiedene Kirchensachen. C II, 2 nr. 347. 1754—62. Betr. Bjolderup. Begräbnisse und Kirchhof. — C II, 2 nr. 348. 1763—67. Bjolderupper Kircheninventarium. C II, 2 nr. 349. 1793—1828. Bjolderup, Kirchenrechnungen. — C II, 2 nr. 350. 1825. Betr. die Aufbewahrung des auf dem Bjolderuper Kirchhof befindlichen Runensteins. — *Åbenrå amtstue:* (aflev. fra Kiel) C II, 3 nr. 438. Setzregister der Riesharde 1704. *Åbenrå landrådsarkiv:* I pakken V. B. 9—13. V. B. nr. 1 1. 1869—79. Die Kirche zu Bjolderup. — *Torninglen provstearkiv:* Sager ang. de enkelte sogne. Rødding-Skrave 1880—1909. *RA. Gottorp D.* Jordebøger øg lign. Åbenrå amt 1609—1710. 11 1704 og B 3 III. Sager vedr. kirke-, skole- og fattigvæsen. Bjolderup kirke 1629—1709. Se i øvrigt arkivalier for Åbenrå provsli i almindelighed p. 1667. Kirkeklokkecirkulære 1918 (NM). Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen 19.10, med tilføjelser af Poul Norland 1927, Chr. Axel Jensen 1946 (inventar, mindetavler) og P. Kr. Andersen 1933 (notitser om inventar), 1946 (mindetavler) og 1953 (forundersøgelse af inventar). — Undersøgelse øg beskrivelse ved Elna Moller og Erik Moltke 1956.

S. Abildgaards dagbog 1776, p. 153. Bjolderup Kirke Inventarium. Udlog i Oversættelse af Inventariet fra 1763 tilligemed enkelte siden den Tid skete Forandringer, Aa-

benraa 1871. — Vilh. Boye: Mindetavlerne i Bjolderup Kirke, i »Nutiden i Billeder og Text«, 4. marts 1877 (udklip i NM). — Haupt I, 21 f. — Jes Sarup: Mindetavlerne i Bjolderup Kirke, i SJvAarb. 1934, p. 63—111. — H. J. Madsen, i Den nordslesvigske Kirke, II, 272 ff. — Hans Madsen: Bjolderup kirke, i Bjolderup sogns historie, under red. af H. V. Gregersen og P. Kr. Iversen, Tønder 1951, I, 58 ff.; jfr. Jens Holdt: Træk af kirkelivet fra reformationen til vore dage, smst. p. 81 ff.

[1] Danske Atlas VII, 240. [2] Jfr. Diplomatarium danicum 2. rk. III, nr. 139. — Ifølge Knytlinga saga skal Svend Estridsøn være død her 1074. [3] Problemet sidst behandlet (med litteraturhenvisninger) af H. V. Gregersen i Bjolderup sogns historie p. 18 ff., hvor tinget søges fastlagt til Bjolderup sogn, og af P. H. Jørgensen: Landstinget på Urnehoved i Sønderjydsk månedsskrift 1959, hefte 4. [4] Oplysningen (Jensen: Statistik I, 271 f., jfr. Den nordslesvigske Kirke II, 272), at bispetienden af biskop Valdemar skænkedes til Løgum, skyldes formentlig en forveksling med Bylderup (Tønder amt). [5] Bjolderup sogns historie p. 52 f., jfr. P. Lauridsen, i SJvAarb. 1891, p. 268. [6] Jfr. Bjolderup sogns historie p. 75 ff. [7] Åbenrå provstearkiv: 1866—69. Visitatsberetninger. [8] Bjolderup præstearkiv: Ca 1—4. 1595—1927. Kirkeregnskabsbøger. [9] Åbenrå amtsarkiv: Journalsager 1851 XVI nr. (57. [10] 1757 nævnes den store kirkeport og tre kirkeristdøre, året efter bly til porten og 1766 tagsten til ristene, dvs. til indgangenes tage (note 8).
[11] Åbenrå amtsarkiv: Visitatorialsager C II, 2 nr. 349. 1793—1828 etc. [12] Bjolderup sogns historie p. 59. [13] 1704 var trappen næsten ubrugelig (Åbenrå amtstue: C II, 3 nr. 438. Setzregister etc.). [14] Åbenrå amtstue: C II, 3 nr. 438. Setzregister etc., sml. jordebøger og lign. 1704. [15] Årstal indridset i cement forneden på sydpillen. [16] 1747—48 indkøbtes 14600 mursten og jernankre til tårnet (note 8). [17] Bjolderup præstearkiv: Bb 5. 1802—1919. Sager til aktfortegnelsen etc. [18] 1803 (note 8). [19] Efter omsmeltningen var der ialt 109 lispund bly (Åbenrå provstearkiv: 1835—45. Visitationsprotokol for Åbenrå og Løgumkloster provstier). [20] Carsten Petersens privatarkiv; sml. jordebøger og lign. 1704. [21] Åbenrå amtsarkiv: Visitatorialsager C II, 2 nr. 321. 1736—53. Kirchenrechnungen des Amts Apenrade. [22] Bjolderup præstearkiv: H 5. 1838—1916. Diverse. [23] En indberetn. fra 1927 angiver årstallet 1753. [24] Bjolderup sogns historie p. 64 f. [25] Chr. Axel Jensen: Claus Gabriel, i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1950, p. 24 f. [26] Smst. p. 24 (1636—38 var han soldat). [27] På topgesimsen står: »Malet af V. A. Volquardsen«. [28] Afbildet i Kunstdenkm. Flensburg p. 581 nr. 3. [29] Bjolderup sogns historie p. 70. [30] Bjolderup Kirke Inventarium . . . 1763, p. 15. [31] Åbenrå amtsarkiv: Visitatorialsager C II, 2 nr. 348. 1763—67. Bjolderupper Kircheninventarium. [32] Bjolderup sogns historie p. 72. [33] Note 30, p. 16.
[34] Sml. krucifiks i Flensborg Franciskanerkloster (Kunstdenkm. Flensburg, p. 262, fig. 125), der tilskrives Johan Zimmer, Flensborg. [35] Åbenrå provstearkiv: 1837—48. Kirkergsk. f. Åbenrå og Løgumkloster amter med Varnæs birk. [36] Åbenrå landrådsarkiv: V. B. nr. 11. 1669 79 etc. [37] Tørninglen provstearkiv: Sager ang. de enkelte sogne. 1880—1909. Rødding og Skrave (et læg vedr. Bjolderup er fejlagtigt anbragt i pakken). [38] Åbenrå amtsarkiv: Visitatorialsager C II, 2 nr. 349. 1793—1828 etc. [39] Bjolderup sogns historie p. 68. [10] »For 1945 kendte man ikke i Bjolderup sogn at ringe med den store kirkeklokke ved solens opgang og nedgang. I stedet slog degnen »bedeklokken« hver middag, først syv langsomme slag, svarende til Fadervors syv bønner, og derpå efter en lille pause tre slag for den treenige Gud« (note 32). [41] Danmarks Runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke, I, 1942, nr. 14.